

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ

У статті авторами проводиться аналіз наукової літератури, періодичних джерел, у яких провідні науковці розкривають у правових, педагогічних та психологічних аспектах процес ресоціалізації. На цій основі проводиться визначення етапів ресоціалізації та розкриття їх змісту та сутності у сучасних науково-теоретичних та практичних умовах діяльності та функціонування правової держави.

Ключові слова: ресоціалізація, особистість, пенітенціарний вплив, виховання, навчання, праця.

Постановка проблеми. Протягом усього життя людина постійно відчуває на собі вплив навколишнього соціального середовища, тому їй доводиться пристосовуватися до вимог і умов співжиття в суспільстві, які схвалюються більшістю його членів. У такий спосіб відбувається ресоціалізація особистості, у процесі якої вона набуває необхідних позитивних особистісних властивостей для існування у певних суспільних відносинах у якості громадянина і члена суспільства. На наш погляд, до ресоціалізації як загального поняття необхідно віднести як пенітенціарний, так і постпенітенціарний вплив на особистість з метою її виховання в місцях позбавлення волі та адаптації до умов життя після відбуття покарання.

Аналіз остатніх досліджень і публікацій свідчить, що проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації засуджених знайшли відображення в наукових працях А. Г. Антоняна, О. В. Беца, П. М. Гусака, В. А. Львовичкіна, Г. О. Радова, О. П. Северова, В. М. Синьова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, С. Я. Фаренюка, І. В. Шмарова, О. М. Яковлева, А. П. Ярового та ін. Не применшуючи значення наукових результатів вказаних дослідників, необхідно, однак, відмітити, що в них не враховані новітні тенденції, підходи та суспільні явища соціальної реабілітації засуджених, оскільки ці проблеми у сучасному вигляді виникли в процесі реформування економіко-політичного устрою в країні протягом останніх років.

Метою статті є визначення етапів ресоціалізації та розкриття їх змісту і сутності у сучасних науково-теоретичних та практичних умовах діяльності та функціонування соціально-правової держави.

Результати теоретичного дослідження. У системі засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, врегульованих кримінально-виконавчим законодавством, важливе місце займає соціально-виховна робота. Така робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів. Тому, на нашу думку, важливим при плануванні соціально-виховної роботи є врахування особливостей ресоціалізації. Проводячи аналіз соціально-правової природи ресоціалізації відповідно до тверджень науковців та практиків, які досліджували правові, педагогічні та соціальні аспекти цього процесу, можемо подати наступну класифікацію етапів ресоціалізації:

- ресоціалізація в місцях позбавлення волі;
- ресоціалізація під час підготовки засудженого до звільнення з установи виконання покарань (УВП);
- ресоціалізація після звільнення з пенітенціарних установ;
- ресоціалізація осіб з психічними аномаліями, інвалідів I та II груп, хворих на туберкульоз;
- ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарань.

Перший етап ресоціалізації – ресоціалізація в місцях позбавлення волі, де відбувається соціальна адаптація, або звикання, засуджених до умов УВП, що є надзвичайно складним процесом, оскільки специфічні умови утримання в цих закладах, неписані закони поведінки, прізвиська, боротьба груп за лідерство та вимоги адміністрації травмують психіку засуджених, впливають на їхню трудову та соціальну активність, фізіологічний та психічний стан. Вплив фактора позбавлення волі на психічний стан полягає в порушенні нормальних статевої функції організму і, за визначенням засуджених, є найтяжчим елементом покарання. Соціально-психологічний ефект позбавлення волі проявляється через відрив від сім'ї, колективу, рідних, близьких, знайомих, друзів. Засуджений, який потрапив до установи виконання покарань, має адаптуватися до нових соціальних зв'язків та взаємовідносин, у яких панує жорстокість, насильство, недовіра, озлобленість. Міжособистісні конфлікти призводять до створення неформальних груп, між якими йде боротьба за лідерство.

Засуджені не мають права на вільний вибір професії, не можуть вільно розпоряджатися своїм заробітком, для них встановлена норма житлової площі три квадратних метри на особу, вони не можуть користуватися предметами розкоші, їм заборонено мати при собі гроші, цінні папери, вони носять форму встановленого зразка, проживають у загальних приміщеннях, не мають права вільного пересування і зобов'язані виконувати вимоги розпорядку дня. До засуджених можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення, як: попередження, догана, дисциплінарний штраф у сумі двох мінімальних розмірів зарплат, поміщення чоловіків у дисциплінарний ізолятор терміном до 15 діб, а жінок – до 10 діб. Для того, щоб особа, яка до засудження жила на волі, адаптувалась до умов УВП, навчилася виконувати всі правила, і дотримуватись норм поведінки та вимог адміністрації, тобто для її пенітенціарної ресоціалізації, необхідний час.

Другий етап ресоціалізації – підготовка засуджених до звільнення з місць позбавлення волі – передбачена статтею 156 Кримінально-виконавчого кодексу України, оскільки більшість їх (особливо при довгострокових покараннях) не мають житла, професії, зв'язків з сім'єю, родичами, знайомими та близькими, є хворими і потребують матеріальної, медичної та психологічної допомоги.

Деякі вчені-юристи, наприклад А. С. Міхлін, В. І. Гуськов вважають, що під підготовкою до звільнення необхідно розуміти "комплекс заходів, які проводяться в період відбування покарання, який повинен бути направлений на полегшення адаптації засудженого до умов життя на волі в цілях попередження з їх боку нових злочинів" [1, с. 6]. І. В. Шмаров вважає, що це – "етап моральної, психологічної та організаційної підготовки засуджених до життя на волі" [2, с. 3].

М. Д. Детков до цього етапу включає "з одного боку, систему по попередженню та вирішенню питань трудового та побутового влаштування, з іншого – формування і закріплення позитивних якостей та властивостей особистості, позитивного розвитку на цій основі правослухняної суспільної поведінки, реальної готовності звільнених до включення їх у трудову діяльність, до сприйняття встановлених у суспільстві моральних норм та цінностей" [3, с. 6].

С. Я. Фаренюк, В. О. Корчинський вважають, що для "успішної ресоціалізації, виправлення і перевиховання засуджених необхідне створення єдиної системи правового регулювання виконання покарань, яка відносилася б до пенітенціарного та постпенітенціарного етапу перебування засудженого в місцях позбавлення волі" [4, с. 7].

Доведено, що підготовка засудженого до життя на волі, проведення з ним соціально-виховної роботи є одним з найскладніших етапів реабілітації засуджених в постпенітенціарний період.

На наш погляд, саме підготовка засуджених до життя на волі має включати в себе: *по-перше*, виявлення і вивчення адміністрацією УВП соціальних зв'язків засудженого в місці, куди він поїде після звільнення (з сім'єю, близькими, родичами); *по-друге*, створення необхідних житлових, побутових, психологічних умов, забезпечення медичного обслуговування і працевлаштування після звільнення; *по-третє*, соціально-психологічне вивчення особи, яка підлягає звільненню, та її зв'язків з кримінальними елементами на волі і прийняття на цій основі заходів щодо попередження повторної злочинності.

Як показує практика, в сучасних умовах ринкових перетворень звільнений з місць позбавлення волі нікому не потрібний. В УВП робочих місць немає, більше половини засуджених не забезпечена роботою, середня заробітна плата складає 5 гривень 52 копійки на один відпрацьований людиною день, чого не вистачає на самозабезпечення засуджених, а держава не може виділити необхідних коштів на утримання цих установ та організацію в них трудової зайнятості засуджених. У більшості випадків при звільненні від відбування покарання, як це передбачено статтею 157 Кримінально-виконавчого кодексу України, адміністрація УВП зобов'язана надати одноразову грошову допомогу, але через відсутність коштів звільненим її практично не дають. Позитивним явищем є те, що в новому Кримінально-виконавчому кодексі України передбачене надання звільненим допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, зокрема стаття 156 вказаного кодексу передбачає ряд заходів у цьому напрямі, а також створення в установах відбування покарань курсів підготовки засуджених до звільнення [5, с. 86-87].

Третім етапом ресоціалізації є реабілітація після звільнення з пенітенціарних установ. Це найбільш складний етап, він показує, наскільки ефективним виявився процес ресоціалізації на волі.

Проблема повернення до законослухняного життя дуже складна, і вона стає ще більш складною, якщо людина була засуджена неодноразово і провела у місцях позбавлення волі кілька років. Відомо, що ізоляція від суспільства, особливо на тривалі терміни, спричиняє втрату соціально корисних зв'язків і позбавляє самостійності у вирішенні побутових питань. Знаходячись в УВП, людина часом здобуває нові для неї навички злочинного життя, окрім того, при відбуванні покарання деякі деформації особи можуть знайти підкріплення і поглибитися, що істотно ускладнює ресоціалізацію неодноразово засуджених осіб, і соціальна адаптація їх до умов життя на волі відбувається з ускладненнями.

Одним із засобів успішної ресоціалізації після звільнення є процес соціальної реабілітації на волі, який передбачає відновлення соціального статусу, корисних зв'язків, звичок, навичок, трудової кваліфікації, формування позитивного способу життя. Все це потребує нормальних житлових та побутових умов, реєстрації (прописки), працевлаштування, медичної та психологічної допомоги.

Як показали дослідження, причиною невиконання вимог щодо працевлаштування центрами зайнятості населення, виконавчими органами влади та управління, органами внутрішніх справ є низька кваліфікація осіб, звільнених з місць позбавлення волі, порівняно з працівниками аналогічних спеціальностей у народному господарстві.

Як показує практика, у більшості випадків для звільненого з місць позбавлення волі, який втратив соціальні зв'язки з сім'єю, родичами та близькими, пошуки працевлаштування та житла займають кілька місяців, і в цей час вони жебракують, ночують на вокзалах, горищах, у підвалах і знову скоюють злочини. За даними ДДУПВП, на запити УВП про трудове і побутове влаштування звільнених дають відповіді лише 18,2% територіальних органів внутрішніх справ. У більшості випадків у них сповіщається, що через негативні дані звільненого його трудове і побутове працевлаштування та забезпечення житлом неможливе. Однією з причин низького рівня трудового влаштування звільнених з місць позбавлення волі є небажання трудових колективів, підприємств брати на роботу засуджених.

Четвертий етап при характеристиці ресоціалізації є ресоціалізація осіб з психічними аномаліями. Відомо, що в місцях позбавлення волі знаходиться значна кількість інвалідів, хворих на туберкульоз, осіб з психічними аномаліями, алкоголіків та наркоманів. За даними нашого дослідження, до 75% засуджених осіб мають фізичні вади, захворювання та психічні аномалії.

Найчастіше психічні аномалії мають засуджені, які перебували в УВП більше п'яти років; з них неодноразово судимі складають 43,0%, у тому числі 30,8% – лідери угруповань, 18,5% – хронічні алкоголіки. Тільки 38,5% засуджених являються психічно здоровими [6].

Засуджені з психічними аномаліями негативно впливають на інших засуджених, створюють конфліктні ситуації в угрупованнях, потребують окремої ізоляції від психічно здорових осіб, уваги до них після звільнення з місць позбавлення волі, а також надання їм психічної та медичної допомоги. Особливої уваги при звільненні потребують інваліди I та II груп, хворі на туберкульоз, і найбільшою – ті, хто втратив соціальні зв'язки на волі. За даними дослідження та звітів медичних установ ДДУПВП, у пенітенціарних установах на туберкульоз хворіє кожен десятий засуджений, причому більше всього – в установах з мінімальним рівнем безпеки (14,8%).

За даними ДПтС України, туберкульоз був виявлений: на волі у 21,6%; в слідчому ізоляторі – 21,1%; колоніях – 46,2%; в тюрмах – 1,6%; не встановлено – 8,5%. Заразилося на волі – 20,8%; у слідчому ізоляторі – 22,7%; у колоніях – 54,1%; у тюрмі – 2,4% [7, с. 3].

П'ятий етап – ресоціалізація неповнолітніх. Станом на 1 січня 2014 р. у виховних колоніях України знаходилось 32,5 тис. неповнолітніх, з них початкову освіту мали 23,4%; загальну – 51,2%; середню повну освіту – 21,5%; професійно-технічну – 6,4%. До арешту або засудження не мали певних занять – 48,5% загальної кількості неповнолітніх. Середній термін позбавлення волі серед неповнолітніх складає 4,2 роки. За законодавством всі неповнолітні обов'язково мають проходити загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, і більшість з них добросовісно до цього ставиться. У 2002-2003 навчальному році навчалось 5,7 тис. неповнолітніх; штат педагогів складається з 476 кваліфікованих спеціалістів. На сьогодні у виправних колоніях утримується неповнолітні, понад 17% з яких не мають загальної середньої освіти, 3,3% – початкової, 28% – базової середньої освіти [7].

Як зазначали у своїх дослідженнях П. М. Гусак, А. В. Скіць, С. Ю. Чернета та О. В. Батюк, майже 80% звільнених неповнолітніх повертаються на колишнє місце проживання до батьків або родичів і продовжують навчання, дехто з них працевлаштовується і забезпечується житлом. Однак 44,5% звільнених неповнолітніх не можуть працевлаштуватися; 24,5% взагалі не хочуть працювати. При цьому значна частина звільнених неповнолітніх бажає навчатися в коледжах, гімназіях, закладах професійної освіти, ліцеях, однак через платне навчання не має можливості це зробити [8, 9].

Проведене дослідження дало змогу дійти **висновків**, що відновлення соціально-корисних зв'язків та правового статусу звільненого неповнолітнього без надання дієвої допомоги органів державної влади, колективів, громадських організацій, соціальних працівників та окремих громадян неможливо. У сьогоднішній ситуації державотворення проблеми навчання, працевлаштування після звільнення неповнолітнього на волю, окрім батьків, родичів та близьких, більше нікого не турбують. У зв'язку з цим необхідно наділити місцеві органи самоврядування повноваженнями направляти звільнених з місць позбавлення волі для трудового влаштування на конкретні підприємства і вести відповідальність посадових осіб за виконання їх розпоряджень. Необхідно також за рахунок місцевих органів самоврядування створити регіональні центри соціальної адаптації для неповнолітніх сиріт та інвалідів, які не мають родичів, надати їм можливість безкоштовно навчатись, допомагати у їхньому працевлаштуванні, забезпеченні житлом і харчуванням.

Здійснений нами аналіз дозволив визначити структуру ресоціалізації, яка складається з:

- винесення вироку, визначення покарання і виявлення ставлення засудженого до нього, який визнає або не визнає провину за скоєний злочин;
- адаптація до умов відбування кримінального покарання;
- виправлення;
- підготовка засуджених до звільнення;
- звільнення і соціальна адаптація до умов життя на волі.

Таким чином, ресоціалізація звільнених з місць позбавлення волі являє собою комплекс питань моральної, психологічної і практичної підготовки засуджених до звільнення, засвоєння ними нових соціальних ролей після відбування покарання, відновлення корисних соціальних зв'язків і передбачає активне керування цим процесом державними органами і громадськими організаціями, усунення або нейтралізацію негативних факторів, які перешкоджають поверненню осіб, які відбули покарання, до

суспільно-корисної діяльності. Необхідний комплексний підхід до самого процесу ресоціалізації та до вивчення цієї соціально-правової категорії в сучасних умовах гуманізації та демократизації суспільства.

Використані джерела

1. Михлин А. С. Подготовка к освобождению лишенных свободы и закрепление результатов их исправления / А. С. Михлин, В. И. Гуськов. – М. : ВНИИ МВД, СССР 2011. – 151 с.
2. Шмаров И. В. Предупреждение преступной среды, освобожденной от наказания / И. В. Шмаров. – М. : Наука, 1974. – 344 с.
3. Детков М. Г. Подготовка осужденных к освобождению из исправительно-трудовых учреждений / М. Г. Детков. – Рязань : РВШ МВД РФ, 1994. – 148 с.
4. Фаренюк С. Я. Виправлення засуджених – основна мета нового пенітенціарного законодавства / С. Я. Фаренюк, В. О. Корчинский // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1998. – №1 (3). – С. 5-9.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. – К. : Атіка, 2003. – 96 с.
6. Антонян Ю. М. Преступность и психологические аномалии / Ю. М. Антонян, С. В. Бородин. – М. : Наука, 2007. – 208 с.
7. Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації на Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : монографія / В. А. Львовчкін. – К. : НАВСУ, 2014. – 220 с.
8. Гусак П. М. Концептуальні засади процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених у виховних колоніях Державної пенітенціарної служби України / П. М. Гусак, А. В. Скіць // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки / [редкол. : І. О. Смолюк (голов. ред.) та ін.]. – 2011. – №7. – С. 76–81. – (Серія: педагогічні науки).
9. Чернета С. Ю. Застосування до неповнолітніх основних засобів виправлення і ресоціалізації / С. Ю. Чернета, О. В. Батюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки / [редкол. : І. О. Смолюк (голов. ред.) та ін.]. – 2011. – №8. – С. 89–93. – (Серія: педагогічні науки).

Martyniuk T. A., Cherneta S. A.

CHARACTERISTIC OF RESOCIALIZATION STAGES IN MODERN SOCIOCULTURAL CONDITIONS

In the article the authors analyse the science literature and periodical sources, in which the leading scientists reveal the legal, pedagogical and psychological aspects of resocialization process. According to this base the authors define the resocialization stages and reveal their content and essence in modern scientific-theoretical and practical conditions of the activities and the functioning of a legal state.

The first resocialization stage is the resocialization in places of imprisonment where there is a convicted persons' social adaptation, or habituation, to the conditions of a penal institution. It is an extremely difficult process, because of the specific conditions in these institutions, unwritten laws of conduct, nicknames, groups fighting for leadership and the requirements of the administration hurt the psyche of convicts, influence their labour and social activity, physiological and mental state.

The second resocialization stage is preparation convicts for their discharge from places of imprisonment (it is provided for by the article 156 of the Criminal-Executive Code of Ukraine), since most of them (especially in long-term sentences) have no housing, profession, relationships with family, relatives, friends and acquaintances; they are sick and are in need of financial, medical and psychological help.

The third resocialization stage is resocialization after discharge from penitentiary institutions. It is the most difficult stage. It shows the effectiveness of resocialization process at large. The fourth resocialization stage in the characterization is resocialization of persons with mental aberrations. The fifth stage is resocialization of minors.

Thus, resocialization of the persons released from places of imprisonment is a complex of questions of moral, psychological and practical preparation the convicts for their discharge, the mastering new social roles after serving their sentence, the restoring useful social connections.

Key words: *resocialization, personality, penitentiary influence, education, training, work.*

Стаття надійшла до редакції 25.11.2015 р.